

HALLERCZYCY

Informator wystawy „General Haller i jego żołnierze”

HALLERCZYCY

30 MUZEUM
LAT NIEPODLEGŁOŚCI

 Mazowsze.
serce Polski

Autorzy tekstów:
Jan Engelgard, Tadeusz Skoczek

Scenariusz wystawy:
Jan Engelgard, Leszek Więckowski

Redakcja naukowa:
Izabela Mościcka

**Wystawę oraz informator przygotowano w ramach Projektu Edukacyjnego „100 x 100”
realizowanego przez Muzeum Niepodległości z okazji Stulecia Niepodległości
ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.**

Mazowsze.
serce Polski

niepodległa

HALLERCZYCY

Informator wystawy
„General Józef Haller i jego żołnierze”
pod redakcją **Tadeusza Skoczka**

Warszawa 2021

Pułkownik Haller

Fot. St. J.

1. Pułkownik Haller.

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. P-4801

Józef Haller (1873-1960) – jeden ze współtwórców Polski Niepodległej – ma swoje trwałe miejsce w historii Polski. Jego życie jest przykładem pełnego oddania Ojczyźnie, poświęcenia swojego talentu i umiejętności dla dobra wspólnoty narodowej.

Generał Józef Haller walczył w czasie I wojny światowej ze wszystkimi zaborcami Polski – z Rosją, Austrią i Niemcami. Dowódca słynnej „żelaznej” II Brygady Legionów, a pod koniec wojny Armii Polskiej we Francji. W imieniu Rzeczypospolitej zajął w 1920 roku Pomorze i dokonał Zaślubin z Morzem.

Podczas wojny z bolszewikami dowodził Armią Ochotniczą i Frontem Północnym. Legenda „Błękitnego Generała” żyła bardzo długo w umysłach i uczuciach Polaków. Dzisiaj warto ją przypominać i kultywować.

Do jenerała Józefa Hallera

Jenerale! Gdy Polskę okowano w pęta,
gdy, jak wielkie więzienie zamknięta,
żyła w męce, pod grozą stryczka i bagneta,
któż stanął na jej straży? Żołnierz i poeta.

Obaj w duchu zbratani narodowym czynem,
Ojczyźnie żywot dali, wzgardzili wawrzynem;
Pieśni poety, żołnierza bohaterskie blizny
jednym wołały krzykiem o wolność ojczyzny!

I spełniło się słowo – i stało się ciałem!
Polska przez zmarłych śniona, żywych dziś udziałem.
Wolny, górnym się lotem zerwał Orzeł Biały –
a wyście grób otwarli Polsce zmartwychwstałej.

Jenerale! Miecz polski, co jak grom uderzył,
on modlił się jak pacierz i jak pacierz wierzył;
Kościuszków i Dąbrowskich wierny spadkobierca
dał wolność narodowi, a wziął jego serca!

Jenerale! Gdziekolwiek w krucjacie tej wojny
stanął na posterunku polski żołnierz zbrojny,
tam stawała się Polska, tam od krańców świata
biegli z bronią rodacy, jak staja skrzydłata.

Z tundr Sybiru, z dalekich Ameryki lądów,
spod nieba wielkiej Francji, spod zaborczych rządów,
szli zwyciężać i ginąć i ziścić dzień cudów
w tej głoszonej przez wieszczą świętej wojnie ludów.

Jenerale! Jak niegdyś, dziś pod Twym przewodem
żołnierz polski z obczyzny łączy się z narodem;
Ciągnie armia zwycięska, od bitw tylu krwawa,
a nad nią leci w glorii wiekopomna sława.

Rozwija dumnie skrzydła, rzuca laur liście
i zwołuje kraj cały na ich i Twe przyjście.
Od Bałtyku, od Karpat, od Niemna i Wisły,
kędy pod ręką bożą podle więzy prysły.

Gdzie polska dźwięczy mowa i duch polski żyje
gdzie jak dzwon zmartwychwstania polskie serce bije,
w płomieniach wielkiej zorzy na dziedzictwem starem.
Jenerale! Twe imię powiało sztandarem.

Jenerale! W Ojczyźnie wielkiej i szczęśliwej,
gdy wyzłocą się zbożem okrwawione niwy,
gdy z pola wróci oracz, w przedwieczornej porze,
po miastach, po wsiach cichych, w chacie w starym dworze,

o Was będą mówili... Czas, który ubiera
zasługę w nieśmiertelność, i imię Hallera
położy obok imion, co ustami matek
sączyć będą Ojczyznę w sercach polskich dziątek.

I przeszłość bohaterską pokazywać w chwale,
A to będzie największy Twój laur, Jenerale!

Artur Oppman (Or Ot)

[Utwór zamieszczony w zbiorze *Hymn Wolności*,
Nakładem Księgarni Gebethnera i Wolfa, Warszawa 1925]

Jerry Ross
1956

STO NA STO

Projekt Edukacyjny „100 x 100” realizowany jest na zlecenie Samorządu Województwa Mazowieckiego. Ma na celu szerokie upowszechnienie wiedzy na temat Stulecia Niepodległości, precyzyjniej – na temat okoliczności, w jakich rodziła się polska państwowość po 123 latach zaborów. Pisząc założenia projektów rocznicowych organizowanych w Muzeum Niepodległości mieliśmy na uwadze fakt, że odzyskiwanie suwerenności i tworzenie państwa nie było wydarzeniem chwili. Był to długotrwały proces zamknięty (na potrzeby projektu) w latach 1918-1921. Współcześnie w natłoku informacji dotarcie do wiedzy historycznej napotyka na podstawowe trudności żmudnej

selekcji pożądaných informacji. Popularyzacja historii, upowszechnienie dokonań poszczególnych postaci i grup społecznych, organizacji patriotycznych jest wprawdzie podstawowym zadaniem instytucji oświatowych, ale leży również w obowiązku i misji placówek muzealnych.

Założyliśmy kilka etapów projektu. Rozpoczęły się już w 2018 roku warsztaty (dla 100 osób) nauczające uczestników, poprzez zabawy plastyczne, gry i konkursy, myślenia o polskich symbolach, pamiątkach patriotycznych, ważnych postaciach. Dużą frekwencją cieszyły się warsztaty fotograficzne podnoszące nie tylko umiejętności w tej dziedzinie sztuki,

lecz również budzące potrzeby dokumentowania miejsc, wydarzeń i artefaktów związanych z Niepodległością oraz drogami dochodzenia do tej Niepodległości.

„Niepodległa” to kolejna część projektu: konkurs dla dzieci i młodzieży, organizowany w Muzeum Niepodległości od wielu lat, włączony ze znakomitymi efektami do rocznicowych uroczystości. Osiągnięto już w pierwszym roku cel poznawczy polegający na szerokim zapoznaniu uczestników z całą Polską z bogatą problematyką niepodległościową, postaciami uważanymi za ojców niepodległości, bohaterami składającymi w walce o niepodległość daninę najwyższą. Młodzież szczególnie wdzięcznie zrealizowała pomysł rozmowy z najbliższymi na wymieniony w tytule temat. Zaprezentowano wiele interesujących faktów szerzej nieznanych, związanych z rodziną, społecznością lokalną, regionem. W tegorocznej edycji, kładąc nacisk szczególnie na dotychczasowe obchody ważnych rocznic, udokumentowano wiele szerzej nieznanych faktów. Bardzo interesująca wystawa eksponowana w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej została przeniesiona do wielu innych instytucji.

Sto lekcji muzealnych „na wynos” to kolejny pomysł na tytułową akcję. Projekt realizowany był poza siedzibą Muzeum. W związku z remontem Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów (zakończonym w marcu 2020) można było na jakiś czas zrezygnować z pełnego zatrudnienia. Rodziło to niebezpieczeństwo pozostania po remoncie bez wykwalifikowanej kadry muzeologicznej, edukacyjnej i naukowej. Organizowanie lekcji muzealnych w innych instytucjach pozwoliło zaprezentować Muzeum Niepodległości w wielu szkołach, placówkach wychowawczych i szpitalach. Bardzo wysoko oceniane są też nasze lekcje organizowane podczas Warszawskich Targów Książki, Targów Książki Katolickiej czy Targów Książki Historycznej.

Sto wystaw wypożyczanych „na wynos” to kolejny pomysł realizowany w naszym sztandarowym projekcie. Wystawy poświęcone twórcom Polski Niepodległej mają już swoją markę. Na Mazowszu, w Polsce oraz w Europie. Najnowszą realizacją jest wystawa „Generał Józef Haller i jego żołnierze”. Inauguracja nastąpiła 28 listopada 2018 roku w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, jednym z oddziałów Muzeum Niepodległości.

Ekspozycję przedstawił Jan Engelgard – autor scenariusza. Reprodukcje prezentowane na wystawie oraz w niniejszym informatorze pochodzą ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie, archiwum prywatnego osoby zastrzegającej anonimowość, z Fundacji Narodowej im. Romana Dmowskiego, Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni, Muzeum Niepodległości, Muzeum Regionalnego w Siedlcach, Muzeum Wojska w Białymstoku, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Zdjęcia powstały w okresie pierwszej wojny światowej, lecz także ukazują generała i jego bliskich po roku 1945, już na emigracji. Bardzo

rzadkie są fotografie, na których uwiecznieni zostali żołnierze i oficerowie II Brygady Legionów Polskich, m.in. płk Marian Januszajtis i ksiądz Józef Panaś, nieznane są niektóre fotografie Błękitnej Armii, a także Armii Ochotniczej z 1920 roku. Idee przewodnie projektu: upowszechnianie wiedzy o odzyskaniu przez Polskę niepodległości w roku 1918 i ówczesnym kształtowaniu się jej granic oraz popularyzowanie postaw patriotycznych są – zdaniem widzów – interesująco przedstawiane. Do końca 2020 roku wystawa gościła w wielu ośrodkach kultury na terenie Warszawy, Mazowsza i całego kraju.

Tadeusz Skoczek

2. 12 października 1914 roku 3. pułk piechoty Legionów pod dowództwem kpt. Józefa Hallera zdobył wieś Rafajłowa w Galicji Wschodniej (na południe od Stanisławowa). Druga potyczka pod Rafajłową miała miejsce w nocy z 23 na 24 stycznia 1915 roku (bez udziału J. Hallera). Tę część bitwy przedstawia środkowa część tryptyku Jerzego Kossaka *Bitwa pod Ratajłową. Kontratak o świcie 24 stycznia 1915 roku* (datowany na 1936).

Muzeum Wojska w Białymstoku, nr inw. MWB/4071/1

3. Lewe skrzydło *Bitwy pod Rafajłową* Jerzego Kossaka zatytułowane *Most po walce* (obraz datowany na 1937).

Muzeum Wojska w Białymstoku, nr inw. MWB/4071/3

JÓZEF HALLER – W CIENIU WIELKIEJ LEGENDY

W Polsce Niepodległej egzystowały obok siebie dwie legendy wodzów-żołnierzy: Józefa Piłsudskiego (1867-1935) i Józefa Hallera (1873-1960). Był czas, że legenda „Błękitnego Generała” miała nawet przewagę nad legendą Piłsudskiego. Ostatecznie walkę o rząd dusz wygrał Piłsudski, między innymi dlatego, że po 1926 roku uzyskał wsparcie coraz sprawniejszej i potężnej maszyny Państwa.

W roku 2012 ukazał się album „Generał broni Józef Haller w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej”, dzięki któremu możemy zapoznać się z ogromem publikacji, obrazów, rycin, zdjęć, pocztówek, wierszy i medali poświęconych Hallerowi. Miał on bowiem wiernych i zdolnych

twórców legendy, takich choćby jak niezwykle uzdolniony Edward Ligocki z jego fundamentalnym dziełem „O Józefie Hallerze. Życie i czyny na tle współczesności dziejowej” (Warszawa 1923), czy gen. Izydora Modelski ze swoją bogato udokumentowaną książką „Józef Haller w walce o Polskę Niepodległą i Zjednoczoną” (Toruń 1936). Wiersze o Hallerze pisał Artur Oppman, a karykatury rysował Kazimierz Sichulski. Stanisław Bagieński namalował słynny obraz „Bitwa pod Kaniowem” (1923), przedstawiający w centralnym punkcie Józefa Hallera na koniu, a Wojciech Kossak uwiecznił go w obrazie „Zaślubiony Polski z morzem” (1930). Do historii przeszedł także kultowy

wręcz plakat Stanisława Sawiczewskiego z okresu Bitwy Warszawskiej 1920 roku „Wstąp do wojska, broń Ojczyzny”, przedstawiający Hallera wzywającego do boju z bolszewikami.

W okresie II Rzeczypospolitej Haller pełnił rolę „przeciwwagi” dla Józefa Piłsudskiego, lewica postrzegała go jako „endeckiego” generała, co nie było prawdą, widziała w nim także postać złowrogą, klerykała i antysemitę. Pogłos tej czarnej legendy widoczny jest choćby w znakomitym skądinąd filmie Jerzego Kawalerowicza pt. „Śmierć prezydenta” (1977) pokazującego ostatnie dni życia i śmierć Gabriela Narutowicza. Haller pełni w nim rolę zakłamanego, zimnego agitatora manipulującego nastrojami endeckiej młodzieży, sprzeciwiającej się wyborowi Narutowicza. Sugestywnie zagrany przez Edmunda Fettinga filmowy Józef Haller odbiega jednak w sposób znaczący od prawdziwego, który w tragicznych dniach grudnia 1922 roku odegrał rolę nieco inną. Na pewno nie był – jak chciał Kawalerowicz – odpowiedzialnym moralnie za śmierć prezydenta RP.

Jeśli już mowa o PRL, to Haller – wbrew pozorom – nie był na pierwszej linii ataku. Po 1956 roku władze zamierzały nawet zgodzić

się na jego przyjazd do kraju. Haller pragnął odwiedzić Ojczyznę przy okazji zaplanowanych na maj 1957 roku odnowienia Ślubów Jasnogórskich. Miał już nawet kupione bilety z Londynu do Warszawy i zgodę na wjazd wydany przez konsulat PRL w Londynie. Zamierzał wylądować w Warszawie 2 maja 1957 roku, a potem odbyć pielgrzymkę na Jasną Górę oraz odwiedzić mieszkających w Polsce siostrę Annę i brata Karola.

Kiedy władze zaprosiły go na oficjalne powitanie na dzień 5 maja do Hotelu „Bristol”, Haller zrezygnował z wyjazdu. Prawdopodobnie wpłynęła na to także presja środowiska emigracyjnego, które od początku było przeciwne podróży Hallera do kraju, obawiając się, że może on już zostać na stałe. Józef Haller był żywą legendą, symbolem Polski Niepodległej. W tym czasie na powrót do Polski zdecydowali się Stanisław Cat-Mackiewicz, Jerzy Zdziechowski i Zofia Kossak-Szczucka... Emigracja odebrała to jako wielki cios, ewentualny wyjazd gen. Józefa Hallera byłby ciosem jeszcze większym.

Los chciał, że Generał wrócił do Polski dopiero po śmierci, w 1993 roku, (zmarł 4 czerwca

1940 roku w Londynie). Spoczął w skromnej krypcie w nawie kościoła św. Agnieszki w Krakowie, nieopodal Wawelu, gdzie leży jego współtowarzysz walki, ale i wielki adwersarz – Józef Piłsudski. Na Wawel zagląдают wszyscy, do kościoła św. Agnieszki nieliczni.

Historycy uważają, że Józef Haller nie był wybitnym wojskowym, znacznie wyżej oceniają jego stryjecznego brata – Stanisława (1872–1940), który po 1918 roku pełnił funkcję szefa Sztabu Generalnego i zakończył życie tragicznie w katołni NKWD w Charkowie. Nie był też Józef wybitnym politykiem, ustępując zdecydowanie Piłsudskiemu. A mimo to przeszedł do legendy. Dlaczego? Zdecydowały o tym dwa lata jego działalności – między rokiem 1918 a 1920.

Nazwisko Hallera nie było znane ogółowi Polaków aż do lutego 1918 roku. Jego II Brygada Legionów, już po aresztowaniu Józefa Piłsudskiego przez Niemców, walczyła dalej w Karpatach, na froncie austriacko-rosyjskim. Haller trzymał się bardzo już wtedy niepopularnej orientacji na Wiedeń i Berlin. Podczas kryzysu przysięgowego, kiedy piłsudczycy z I Brygady Legionów powiedzieli „nie”, on i jego żołnierze przysięgę na wierność

cesarzowi Wilhelmowi II złożyli. Wydawać by się mogło, że politycznie Haller jest skończony. Jedno wydarzenie sprawiło, że nagle, z dnia na dzień – stał się bohaterem, a jego nazwisko stało się głośne nie tylko w Polsce, ale w całej Europie.

12 lutego 1918 roku do stacjonujących na Bukowinie oddziałów II Brygady Legionów dotarła wiadomość, że Niemcy i Austria zawarły pokój z Centralną Radą Ukraińską oddając w granice tworzącej się Ukrainy Chełmszczyznę. Wśród żołnierzy zawrzało. Podczas Mszy św. w dniu 14 lutego ks. Józef Panaś, kapelan II Brygady, zerwał z mundur austriackie odznaczenia i podeptał je (nota bene podobnie postąpił podczas pogrzebu ofiar zamachu majowego, zrywając podczas Mszy w kościele św. Aleksandra w Warszawie odznaczenia polskie). W nocy z 15 na 16 lutego pod Rarańczą, dowodzone przez Józefa Hallera oddziały II Brygady Legionów przedarły się na stronę bolszewicką, tracąc w boju 16 żołnierzy. Przeszło ok. 1500 ludzi. Ten akt zbrojnego protestu przeciwko Austrii i Niemcom – odbił się szerokim echem w całej Europie. Ewidentna klęska polityczna orientacji na Państwa

Centralne nie oznaczała końca kariery Józefa Hallera. Wręcz przeciwnie – zrywając z Austrią wchodził on na scenę dziejową jako bohater, który walczył ze wszystkimi zaborcami. Na tym polegał wielki paradoks tej sytuacji.

Dla polityki kierowanego przez Romana Dmowskiego Komitetu Narodowego Polski (KNP) wieści ze Wschodu były podwójnie optymistyczne. Po pierwsze, wobec załamania się frontu rosyjsko-niemieckiego każda próba jego odtworzenia była wyczekiwana z utęsknieniem. Wojna, jak się wielu wydawało, daleka była od rozstrzygnięcia, a Niemcy na początku 1918 roku wydawali się być bliscy zwycięstwa. Po drugie, bitwa pod Rarańczą była ostatecznym pożegnaniem z orientacją na państwa centralne i praktycznym końcem legionowej epopei. Bieg wypadków wskazywał jasno, że to Dmowski i Narodowa Demokracja dokonały prawidłowego wyboru w 1914 roku. Dla samego Dmowskiego, który od pewnego czasu żywo interesował się rozbudową armii polskiej we Francji pojawienie się na politycznym ringu Józefa Hallera otwierało perspektywę pozyskania jego osoby jako potencjalnego wodza tej armii.

Nic więc dziwnego, że endecy uruchomili wszystkie swoje kontakty i wpływy na terenie ogarniętej już rewolucją Rosji. Do Hallera dotarli z Kijowa z pieniędzmi (25 tys. rubli) Stanisław Jezierski i Karol Wierczak. Namawiali Hallera do przejścia na lewy brzeg Dniepru, żeby wy dostać się z terenów zagrożonych zajęciem przez wojska austriackie i niemieckie oraz do nawiązania kontaktów z francuską misją wojskową. Ale do Hallera dotarli także przedstawiciele obozu piłsudczykowskiego. Tadeusz Hołówko przybył do kwatery Józefa Hallera mniej więcej w tym samym czasie, co endecy z Kijowa. I o ile w swojej relacji lojalnie podkreśla, że współpraca z emisariuszami Narodowej Demokracji układała się dobrze, bo obie strony jednakowo oceniały sytuację, to próba podporządkowania Hallera POW i Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu zakończyła się całkowitym niepowodzeniem.

Tę rozgrywkę wygrali endecy, bo zaproponowali Hallerowi lepsze warunki – podróż do Francji i objęcie dowództwa nad Armią Polską. Kiedy Haller, po wielu przejściach, znalazł się w końcu w Paryżu, Roman Dmowski mógł powiedzieć, że „spadł on nam jak

z nieba". Objęcie dowództwa nad Armią Polską we Francji było oczywiste, potrzebowała ona polskiego wojskowego, w dodatku owianego legendą. Legendę tę umocniła także przegrana, ale nie mniej głośna bitwa z Niemcami pod Kaniowem w dniu 11 maja 1918 roku.

4 października 1918 roku zastępujący Romana Dmowskiego hr. Maurycy Zamoyski odczytał w Paryżu, w obecności członków KNP, treść konwencji wojskowej między Komitetem a rządem francuskim i postawił wniosek o mianowanie gen. Józefa Hallera Naczelnym Dowódcą wszystkich Wojsk Polskich. Przez ponad miesiąc Haller był faktycznym Wodzem Naczelnym, dopiero przyjazd Piłsudskiego do Warszawy, 10 listopada 1918 roku, zmienił tę sytuację, choć Haller jeszcze przez jakiś czas posługiwał się pieczętą „Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich”. Jednak Dmowski nie zdecydował się na „zagranie” Hallerem przeciwko Piłsudskiemu, uznając, że to on bardziej nada się na Wodza Naczelnego. Może wydawać się to dziwne, ale taką opinię wyraził jeszcze przed zwolnieniem Piłsudskiego z internowania. Nie widział w Hallerze tych przymiotów i umiejętności, jakie dostrzegał w Piłsudskim.

Haller nie był dla niego „endeckim generałem”, jak obawiała się lewica. Co prawda przed 1914 rokiem, jak pisze biograf Hallera, Edward Ligocki, miał on sympatię do „Przeglądu Wszechpolskiego”, pisma wydawanego przez Romana Dmowskiego i Jana Ludwika Popławskiego, ale nie angażował się politycznie. Spośród ważnych endeków znał jedynie Jana Rozwadowskiego, późniejszego członka KNP w Paryżu.

Mimo to sława Józefa Hallera rosła. Armia przez niego dowodzona osiągnęła na wiosnę 1919 roku stan 90 000 ludzi. Endecy w kraju oczekiwali na jej przyjazd z utęsknieniem. Liczono na to, że obroni ona Polskę przed bolszewizmem, a także przyczyni się do odsunięcia Piłsudskiego od władzy. Jak wiadomo, Dmowski nie miał takich planów, dlatego opóźniony o kilka miesięcy przyjazd Armii Błękitnej do Polski nie wpłynął na sytuację polityczną ani na jotę. Piłsudski łatwo poradził sobie z niebezpieczeństwem i rozproszył poszczególne dywizje hallerowskie, likwidując szybko odrębność „Błękitnej Armii”.

Czy Haller miał w ogóle zamiar sprzeciwienia się Piłsudskiemu? Nawet jeśli, to szybko

zorientował się, że nie ma ku temu politycznej siły. Jego aktywność koncentrowała się na licznych wyjazdach i wiecach, był fetowany przez tłumy jako bohater narodowy na równi z Piłsudskim i Dmowskim. Jego wielkie dni przyszyły w styczniu i lutym 1920 roku, kiedy jako dowódca Frontu Północnego dowodził przejmowaniem przez Polskę Pomorza, co zakończyły wspomniane już zaślubiny w Pucku. Wypowiedział wtedy słynne słowa:

„Oto dziś dzień krwi i chwały! Jest on dniem wolności, bo rozpostarł skrzydła Orzeł Biały, nie tylko nad ziemią polską, ale i nad naszym morzem polskim. Naród czuje, że go już nie dusi hydra, która dotychczas okręcała mu szyję i piersi. Teraz wolne przed nami światy i wolne kraje. Żeglarz polski będzie mógł dzisiaj wszędzie dotrzeć pod znakiem Białego Orła, cały świat stoi mu otworem. Zawdzięczamy to przede wszystkim miłosierdziu Bożemu, a potem wszystkim tym, którzy w walce nie ustawiali, lecz dotychczas wytrwali zwłaszcza naszym praojcom, którzy walki o wolność toczyli”.

Haller przechodził do historii jako ten, który przywrócił Bałtyk Polsce. W innym

przemówieniu wypowiedział prorocze słowa, że następne zaślubiny odbędą się w Szczecinie. Na tym nie skończyły się jego związki z Bałtykiem. Pozyskał w tych dniach niezwykłą sympatię Kaszubów, których ujął patriotyzmem i pobożnością. Z czasem kupił dom we Władysławowie, nazywany „hallerówką”. Mieści się tam muzeum jemu poświęcone, stoi obelisk i przechowywane są cenne pamiątki. W latach 20. zamieszkał na stałe na Pomorzu w Gorzuchowie k. Chełmna (razem z żoną Aleksandrą i synem Erykiem).

Haller był przeciwnikiem ofensywy na Ukrainie, wyraził to w memoriale z dnia 25 marca 1920 roku, kiedy pisał o „awanturniczej wyprawie”. Takie stanowisko było zgodne z oceną sytuacji, jaką miała w tym czasie Narodowa Demokracja, kierowana wtedy przez Stanisława Grabskiego. Co ciekawe, kuzyn Józefa Hallera, Stanisław, w tym czasie w pełni popierał strategię Marszałka Piłsudskiego, broniąc jej nawet w 1937 roku na łamach „Kurierza Warszawskiego”, kiedy wyszły na jaw informacje o tajnym porozumieniu Piłsudskiego z bolszewikami w roku 1919 przeciwko gen. Antonowi Denikinowi.

Tak czy inaczej Józef Haller wziął czynny udział w obronie Polski przed ofensywą bolszewików. Najpierw jako Inspektor Generalny Armii Ochotniczej, powołanej 7 lipca 1920 roku, a potem jako dowódca Frontu Północno-Wschodniego. Piłsudski uznawał powołanie Armii Ochotniczej za nonsens, ale zgodził się na to pod naciskiem stanowiska Rady Obrony Państwa. Nie miał racji, bo nikt dzisiaj nie podważa wielkiej roli tej armii, której dobrym duchem i twarzą był Haller. 100 000 młodych ludzi zgłosiło się do wojska w ciągu kilku tygodni. Miało to wielkie znaczenie moralne, mobilizująco wpływało na jednostki regularnej armii. Plakaty z marsową twarzą Józefa Hallera, z charakterystyczną laską, na której się opierał (od czasu wypadku samochodowego w 1915 roku), były na każdym większym murze i słupie ogłoszeniowym. Ponadto Haller odbył w tych dniach dziesiątki spotkań z żołnierzami na pierwszej linii frontu i wziął udział w wielu mszach świętych. To wreszcie on i jego oddziały wkroczyły 17 sierpnia 1920 r. wieczorem do Mińska Mazowieckiego, podejmując ofensywę, która złamała linie bolszewickie w pobliżu Warszawy.

Wszystkie opisane tutaj wydarzenia przyniosły Hallerowi nieprzemijającą sławę. Nigdy jej nie zdyskontował politycznie, nie mając ku temu skłonności. Zadowalała go raczej praca społeczna, w Polskim Czerwonym Krzyżu, Związku Harcerstwa Polskiego, w Sodalicii Mariańskiej oraz Akcji Katolickiej. Cieszył się wielką sympatią biskupów jako najbardziej religijny i oddany kultowi maryjnemu polski generał. Swoje obowiązki jako katolika traktował poważnie. Po 1926 roku wybrał zaangażowanie w ruchu chrześcijańsko-demokratycznym a nie w Stronnictwie Narodowym. Związek Hallerczyków był wśród założycieli Stronnictwa Pracy w 1937 roku, a sam Generał został prezesem honorowym. W tym czasie jego najbliższymi współpracownikami politycznymi byli Wojciech Korfanty, Karol Popiel, Władysław Sikorski i Ignacy Jan Paderewski.

Nazwisko Haller, w dużej mierze dzięki Józefowi – zostało wpisane do panteonu polskiej historii, tak jak wiele niemieckich nazwisk patriotów, których rodziny zostały spolonizowane. Rodzina Hallerów przybyła do Polski z Tyrolu w XVII wieku, szybko się polonizując. Ojciec Józefa – Henryk Haller (1830–1888),

był uczestnikiem powstania styczniowego. Z małżeństwa z Olgą z Tretterów na świat przyszli: August, Edmund, Józef, Cezary, Karol, Anna i Ewa.

Cezary Haller (ur. 1875) zginął 26 stycznia 1919 roku w obronie Śląska Cieszyńskiego, Edmund zmarł przedwcześnie w 1915 r. August Haller (1871-1955) był dyplomatą. Przez wiele lat historycy polscy nie mogli zlokalizować miejsca pochówku najstarszego z rodzeństwa Hallerów. Niespodziewanie grób Augusta Hallera odnalazł na cmentarzu parafialnym w Cegłowie ks. Mirosław Tempczyk. Najdłużej żył Karol (1878-1967), absolwent Akademii

Rolniczej we Freising. Po 1945 roku został w Polsce. Zmarł 12 sierpnia 1967 roku.

Anna Haller (1876-1969) była absolwentką Uniwersytetu Jagiellońskiego. Związana była z ruchem narodowo-demokratycznym, w latach 1935-1937 aktywnie uczestniczyła w zebraniach Stronnictwa Narodowego. Po II wojnie światowej pracowała jako katechetka w okolicach Zielonej Góry. Natomiast Ewa Haller (1881-1930), wraz z matką prowadziła majątek rodzinny. Poświęcała się również pracy społecznej, organizując naukę śpiewu i prac ręcznych dla młodzieży w Jurczycach oraz sąsiednim Radziszowie.

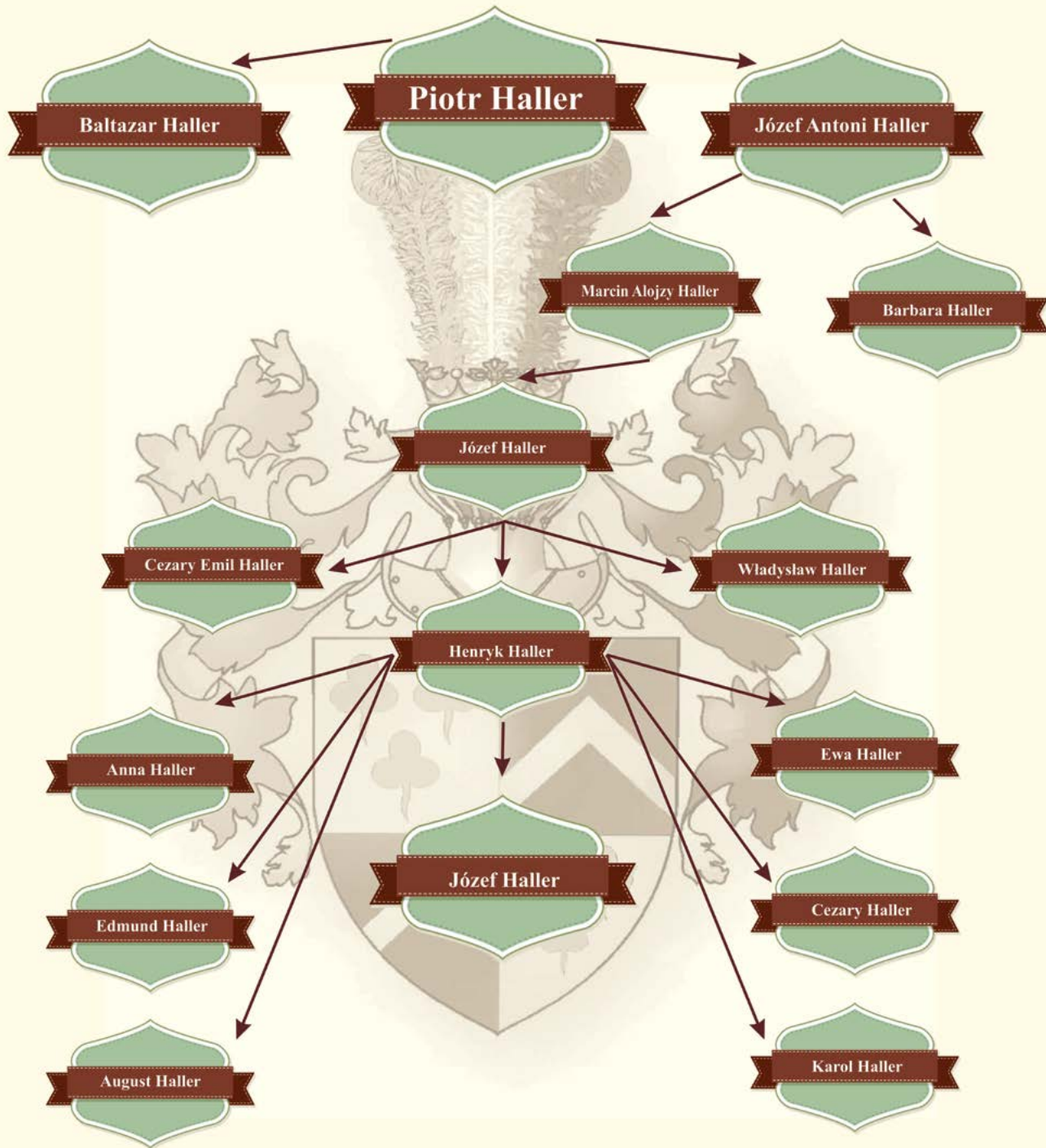
Jan Engelgard

4. *Bitwa pod Kaniowem* (obraz Stanisława Bagieńskiego z 1923 r.). Na pierwszym planie płk Józef Haller ze swoim sztabem. W tle wzięci do niewoli żołnierze niemieccy.

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, nr inw. MWP 4155

Drzewo genealogiczne Rodziny Hallerów.

„Ojciec Jenerała Henryk umarł w roku 1888. Odtąd wychowanie sierot było w ręku pani Olgi Hallerowej i stryja Cezarego. Tym dwojgu, a zwłaszcza Matce zawdzięcza Jenerał wszystko, co wyniósł z pod rodzinnej strzechy, wszystko, co uczyniło zeń człowieka i obywatela. Pracą własną wzmocnił te zasady, które wszczepiła weń Matka”.

Edward Ligocki, *O Józefie Hallerze. Życie i czyny na tle współczesności dziejowej*, Warszawa 1923.

5. Olga Haller (1846-1940) –
matka Józefa Hallera.

Zbiory Marka Orłowskiego

6. Henryk Haller (1830-1888) –
ojciec Józefa Hallera.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52

7. Dworek rodzinny Hallerów w Jurczycach k. Krakowa. Ściana frontowa (1900).
Tutaj w dniu 13 sierpnia 1873 roku urodził się Józef Haller.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 54-03

8. Dzieci Olgi i Henryka Hallerów:
August, Edmund, Józef, Cezary, Anna i Karol
(ok. 1880).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 53-02

9. Olga, August, Józef, Edmund, Anna, Ewa Hallerowie
oraz Franciszek (nazwisko nieczytelne) na polowaniu
(ok. 1910).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 53-12

10. Portret porucznika artylerii Józefa Hallera.
Zdjęcie wykonane podczas służby
w wojsku austriackim (1894).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 42-9

11. Dworek w Jurczycach
w otoczeniu drzew (1905).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 54-04

12. Od 1912 roku Józef Haller, już jako oficer armii austriackiej w spoczynku, angażuje się w działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Jest instruktorem. Członkowie tej organizacji zasilą wkrótce Drużyny Bartosze i Polskie Drużyny Strzeleckie, a od 1914 roku Legiony Polskie.

Narodowa Fundacja im. Romana Dmowskiego

13. Podczas I wojny światowej Józef Haller walczył po stronie Austrii, najpierw jako dowódca 3. pułku piechoty, a od lipca 1916 roku dowódca II Brygady Legionów (w stopniu pułkownika). Na zdjęciu: Wołyń 1916 – Józef Haller na koniu w towarzystwie adiutanta.

Zbiory Wiesława Słupczyńskiego

14. Kawaleria II Brygady Legionów
na Wołyniu (1916).

Zbiory Teodora Chmielowskiego

15. Płk Józef Haller na Mszy świętej 3. pułku piechoty Legionów (wiosna 1916). Po groźnym wypadku samochodowym w maju 1915 roku przebywał dziesięć miesięcy na leczeniu. Po powrocie na front posługiwał się laską ułatwiającą chodzenie.

Centralna Biblioteka Wojskowa, nr inw. FD 4710-4755

16. Marian Żegota-Januszajtis (1889-1973) –
współtowarzysz broni Józefa Hallera,
dowódca 2. pułku piechoty II Brygady Legionów.

Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego

17. Odznaka II Brygady Legionów.

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. E6069

18. Sztab II Brygady Legionów (1916).

Zbiory Wiesława Skupińskiego

19. Płk Józef Haller na froncie (1916).

Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego

20. 1 grudnia 1916 roku – uroczysty wjazd Legionów Polskich do Warszawy. Na czele kolumny 2., 3. i 4. pułków piechoty jedzie płk Józef Haller. W tym czasie był entuzjastycznie nastawiony do Aktu 5 Listopada 1916 wskrzeszającego Królestwo Polskie. Rozczarowanie przyszło po roku.

Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego

Swoją epopeję legionową Józef Haller zakończył bitwą pod Kaniowem k. Kijowa (11 maja 1918 roku). Tym razem musiał walczyć z dawnymi sojusznikami – Niemcami. Po tzw. pokoju brzeskim (luty 1918 r.), na mocy którego Niemcy i Austria przekazały Chełmszczyznę Ukrainie – Haller, na czele swojej II Brygady Legionów, przedarł się w boju z Austriakami pod Rarańczą (15 na 16 lutego 1918) na stronę bolszewicką. Po kilku miesiącach marszów dowodzony przez niego II Korpus Polski (utworzony z jednostek II Brygady Legionów Polskich i II Korpusu Polskiego w Rosji) został osaczony pod Kaniowem przez Niemców. W bitwie poległo 46 żołnierzy polskich, a II Korpus uległ zniszczeniu. Haller przedarł się na drugą stronę Dniepru razem z kilkuset żołnierzami.

21. Plan bitwy pod Kaniowem

BITWA POD KANIOWEM (11 - 05 - 1918)

— — — — — linia stanowisk polskich do 12-05-1918
i w czasie walk
⊗ miejsca walk

— — — — — linia stanowisk niemieckich do 11-05-1918
➔ kierunki ataku wojsk niemieckich

22. Po bitwie pod Kaniowem Józef Haller ostatecznie porzucił orientację na państwa centralne i podporządkował się politycznie Narodowej Demokracji szukającej wodza dla Armii Polskiej we Francji. Haller – jak napisał potem Roman Dmowski – „spadł nam jak z nieba”.
Na zdjęciu: Paryż – 4 października 1918 r. Maurycy hr. Zamoyski, wiceprezes Komitetu Narodowego Polskiego, wręcza gen. Józefowi Hallerowi akt nominacji na Naczelnego Wodza Wszystkich Wojsk Polskich. Od lewej stoją: prof. Jan Rozwadowski (przyjaciel J. Hallera), mjr Franciszek Fronczak, gen. Józef Haller, NN, Maurycy hr. Zamoyski, Józef Wielowieyski, Stanisław Grabski, Stanisław Kozicki.

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. F-8535

**Śladami Ojców Naszych
w Szeregach Armii Polskiej
za Ojczyznę i Wolność**

**FOLLOWING THE PATHS OF OUR FATHERS IN THE RANKS
OF THE POLISH ARMY FOR MOTHERLAND AND FREEDOM**

23. Plakat nawołujący Polaków z Ameryki do wstępowania ochotniczo do Armii Polskiej we Francji.

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. Pl.2044

24. Nancy – 6 października 1918 roku. Gen. Józef Haller obejmuje dowództwo nad Armią Polską i przyjmuje przysięgę 1. pułku strzelców polskich. Towarzyszy mu Maurycy hr. Zamoyski (zastępujący Romana Dmowskiego, prezesa Komitetu Narodowego Polskiego). Obecni są także francuscy generałowie z Grupy Armii „Wschód”.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52-08

25. Nancy – 6 października 1918 roku.
Zaprzysiężenie 1. pułku strzelców polskich
z udziałem gen. Józefa Hallera.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-41

26. Nancy – 6 października 1918 roku.
Zaprzysiężenie 1. pułku strzelców polskich.
Gen. Józef Haller trzyma sztandar pułku.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52-7

27. Gen. Józef Haller w towarzystwie generałów francuskich po złożeniu kwiatów pod pomnikiem Stanisława Leszczyńskiego, króla Polski, Nancy, 6 października 1918 roku.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52-26

28. Medal upamiętniający utworzenie Armii Polskiej we Francji i jej przyjazd do Polski.

Centralna Biblioteka Wojskowa, nr inw. M-246

29. Pamiątkowe zdjęcie gen. Józefa Hallera z dedykacją dla Romana Dmowskiego w dniu „wyjazdu z wojskiem polskim do Polski” – 16 kwietnia 1919 roku.

Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego

30. Gen. Józef Haller w mundurze dowódcy Armii Polskiej we Francji (1919).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 42-01

31. Hołd Francji – uroczysty rozkaz
marszałka Philippe Petaina na cześć
Armii Polskiej (15 kwietnia 1919 roku)

Album „Polonia Restituta”,
T. 2: 1919-1921, Warszawa 2018, s. 91
(reprodukcja z „Tygodnika Ilustrowanego”
1919, nr 19)

32. Gen. dywizji Józef Haller (1919 rok)

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH42 -10

„Jesteśmy nareszcie na własnej rodzimej ziemi polskiej. Ci, których Ojcowie na obcych nieraz porodzeni ziemiach i ci, którzy, za pracą lub za szczęściem, wyszli z POLSKI uciśnionej i rozdartej, ci, którzy w obcy zaszyci mundur musieli w nim iść walczyć za cudze wrogie hasła, legioniści po tylu tułacznych losach skupieni pod ukochanym i krwią zdobytym sztandarem, i ci wreszcie najmłodszy nowozaciężni, których ostatnio powołał do szeregu obowiązków żołnierza i obywatela Wolnej Rzeczypospolitej”.

Gen. Józef Haller

Rozkaz nr 1. Kwatera Główna Armii Polskiej,
22 kwietnia 1919 roku

33. Warszawa (21 kwietnia 1919 roku) – delegacje witające Armię Polską dowodzoną przez gen. Józefa Hallera.

Archiwum Narodowe w Krakowie,
nr inw. WŁ XLIX – 1. Zbiór Wincentego Łepkowskiego

34 Powitanie gen. Józefa Hallera w Warszawie – 21 kwietnia 1919 roku.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw.
WŁ XLIX – 2. Zbiór Wincentego Łepkowskiego

35. Pierwsze oddziały Armii „Błękitnej” w Warszawie na Placu Saskim (21 kwietnia 1919 roku).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. WŁ LVII - 3.
Zbiór Wincentego Łepkowskiego

General HALLER żegna Poznańczyków dn. 24 kw. 1919 r.

36. Warszawa (24 kwietnia 1919 roku) – gen. Haller żegna się z oddziałem Armii Wielkopolskiej, towarzyszącym mu w przyjeździe do stolicy.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. WŁ XLIX – 3.
Zbiór Wincentego Łepkowskiego

37. Msza św. na pl. Saskim
dn. 24 kwietnia 1919 r.

Biblioteka Narodowa, nr inw. F. 122555

38. Nasielsk (lato 1919 roku) –
gen. Józef Haller w otoczeniu oficerów
i żołnierzy polskich oraz oficerów francuskiej
misji wojskowej.

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. F-9476

39. Piotr Szymański,
Wskrzeszenie Polski (pocztówka).

Centralna Biblioteka Wojskowa,
nr inw. P-5831

40. Gen. Józef Haller spaceruje na plaży w towarzystwie kaszubskiego rybaka.

Fot. z pisma „Rewja”, 1920, nr 16

41. Akt Zaślubin Polski z Morzem z podpisem gen. Józefa Hallera i Stanisława Wojciechowskiego, ministra spraw wewnętrznych, późniejszego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

„Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 24, s. 106

42. Ludność Torunia entuzjastycznie witająca gen. Józefa Hallera wkraczającego na Pomorze (luty 1920). Na mocy postanowień Traktatu Wersalskiego (28 czerwca 1919 roku) Polska otrzymała Pomorze ze 124-kilometrowym wybrzeżem Bałtyku. Rozkaz objęcia tej dzielnicy otrzymał gen. Józef Haller, mianowany dowódcą Frontu Pomorskiego.

„Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 24
rysunek autorstwa Stanisława Bagińskiego

43. Gen Józef Haller dokonuje aktu zaślubin z morzem.

Rysunek autorstwa Henryka Uziębły w „Tygodniku Ilustrowanym” 1920, nr 24

44. Karta pocztowa z przedstawieniem obrazu *Zaślubiny Polski z Morzem* Wojciecha Kossaka.

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. P-2495

45. Puck – 10 lutego 1920 roku.
Zaślubiny Polski z morzem.

Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego

46. Warszawa – 18 sierpnia 1920 roku. Defilada jednostek Armii Ochotniczej przed wyruszeniem na front. Jej dowódcą, Generalnym Inspektorem, został gen. broni Józef Haller. Formację tę utworzono 7 lipca 1920 roku na wniosek Rady Obrony Państwa wobec zagrożenia bolszewickiego. Ogółem do Armii zgłosiło się ponad 105 tysięcy ochotników. Jednostki utworzone z tego zaciągu odegrały dużą rolę w bitwie na przedpolach Warszawy i w walkach pościgowych za wycofującym się przeciwnikiem.

Centralne Archiwum Wojskowe, nr inw. CAW-25/579

47. Warszawa – Sztab Armii Ochotniczej
(lipiec 1920 roku).

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. F-9022

Cena Mk. 2.— Kaddatki na cote strony mogą być przefilmowane tylko w Redakcji za kwitem szmerowym

Ochotnik

PISMO POŚWIĘCONE SPRAWIE OBRONY NARODOWEJ
Wychodzi dwa razy na tydzień: w niedziele i czwartki.

№ 10.
Cena Mk. 2.

**ROZPOWSZECHNIJCIE
w celach propagandy.**

Warszawa,
22 sierpnia
1920

C Z E Ś Ć

OBRONCOM STOLICY

Nasz wróg śmiertelny od bram stolicy odparty. Zapisali się chlubnie nowe karty historii Rzeczypospolitej bohaterstwem żołnierza polskiego i jego wodzów. General Haller, generał Żeligowski, pułkownik Jaczynik, major Walter, porucznik Pogonowski, por. Stanisław Makarewicz, ppor. Szymanowski, kapelan ks. Skorupka, szeregowiec Karol Ignacy Płoszko i tylu innych, których nazwisk dziś jeszcze w chwili wzmożonych ataków nie sposób jest ustalić i zanotować, wypisali tę kartę hartem woli swojej niezłomnej, wielką miłością sprawy ojczyzny i tą szlachetnością serc, która zwie się tak prosto: obowiązkiem żołnierza, a w chwili stanowczej krwi serdecznej do zapisania dziejów ojczystych nie skąpi.

Uwydatniły się nowe, dotąd mało znane miejscowości, jak Radzymin, pod którym bój wrzał najgorętszy, Wólka Radzyńska, Słupno, Izabelin, Kąty Węgierskie i Aleksandrówek — to szczelina, kedy przedzierali się

krwawa fala dzicy azjatyckiej, by zając stąd Warszawę, ta luka nagle powstała, którą piersiami swoim zagroził porucznik Pogonowski na czele bataljonu X-ej dywizji generała Żeligowskiego.

Oto wielkie, prawdziwe zwycięstwa wzmożonego Ducha Narodu, oto pożątno uderzenie bohaterstwa, które ma dać do rąk Wyzwoionej Polski jej ziemię—za cenę krwi jej synów.

I będzie ich, tych chwil bohaterskich coraz więcej i powstanie cały szereg nazwisk wojów naszej Ojczyzny, a pomniki walk staną gęstym łańcuchem i zaświadczą potomkom naszym, że ziemia ta została wydartą wrogom, że łańcuchy zrywane ogniwo po ogniwo, że nie stała się darowizną naszą.

Dzień 18 sierpnia roku 1920, kiedy gen. Haller rozdawał pierwsze krzyże Virtuti militari w Radzyminie, powtarzać się będzie echem długotrwałem w całej ziemi polskiej.

48. „Ochotnik”, 1920, nr 10

49. Zygmunt Kamiński, *Do broni.*

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. Pl.2051

50. Gen. Józef Haller, dowódca Frontu Północnego,
pod Okuniewem (15 sierpnia 1920).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. 29/2280/23
Zbiór Tadeusza Rudnickiego

51. Gen. Józef Haller na linii frontu
(połowa sierpnia 1920 roku).

„Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 34

52. Gen. Józef Haller oznajmia
sierż. Gęsiowskiemu, że mianuje
go podchorążym za waleczność.

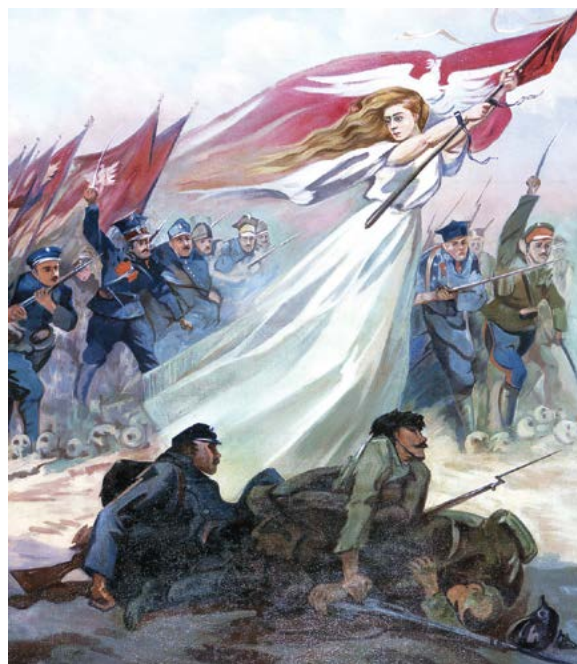
„Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 34

53. Stanisław Sawiczewski,
Wstąp do wojska. Broń Ojczyzny (1920).

Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. PL.2057

54. Władysław Brech, *Polonia*.

Kopia obrazu Stanisława Bągieńskiego.
Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. M.456

55. Ojczyzna obroniona –
gen. Józef Haller wypoczywa.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51 -10

56. Gen. Józef Haller w saniach (1918-1919).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. 22/2280/27
Zbiór Tadeusza Rudnickiego

57. Gen. Józef Haller z oficerami
w czasie jednej z wielu uroczystości
(lata 20. XX wieku).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH51 -29

58. Uroczystość z okazji ofiarowania
domu gen. Józefowi Hallerowi.
Drewniany dom z flagą państwową
i flagą z orłem, przed nim tłum ludzi (1923).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH52 -18

59. Czeladź – gen. Józef Haller
w otoczeniu kombatantów
(26 września 1932).

Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego

60. Gen. Józef Haller podczas wizyty w Stanach Zjednoczonych (1940) - jako przedstawiciel rządu gen. Władysława Sikorskiego.

Archiwum prywatne

61. Gen. Józef Haller z Zygmuntem Hallerem w czasie podróży po Ameryce Północnej (1934).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-38

62. Józef Haller z siostrą Anną –
Londyn (ok. 1955).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-17.

63. Ściana sypialni w domu Hallerów
w Londynie z wiszącymi na niej obrazem
przedstawiającym Jezusa Chrystusa cierpiącego.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 42-15

64. Londyn (1955 rok) - Józef Haller
w ogrodzie swojego domu.

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 42-17A

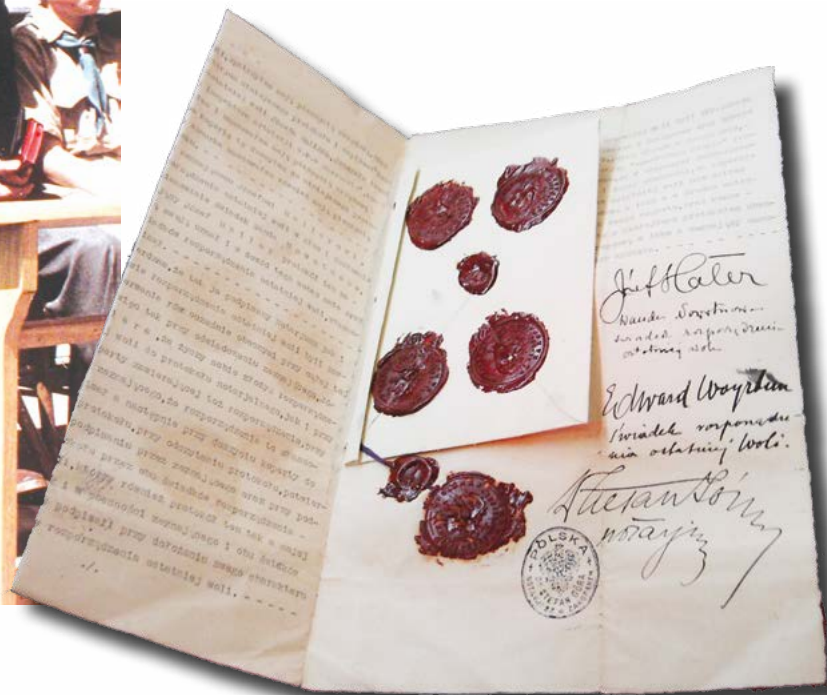
65. Gen. Józef Haller z siostrą Anną
przy figurce Matki Boskiej -
Londyn (lata 50. XX wieku).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-23

66. Gen. Józef Haller w czasie obchodu nierozpoznanego jubileuszu – Londyn (lata 50. XX wieku).

Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-09

67. Józef Haller zmarł 4 czerwca 1960 roku w Londynie. Na zdjęciu napisany przez niego własnoręcznie testament. Generał został pochowany w Londynie, w 1993 roku szczątki przeniesiono do Krakowa.

Fot. Andrzej Kotecki

68. i 69. Grób gen. Józefa Hallera
w kościele św. Agnieszki w Krakowie,
1993, fotografia, papier, 12 x 9 cm.

Fot. Jan Engelgard

70. Odnaka Miecze Hallerowskie.

Własność prywatna

71. Czesław Makowski,
Medalion Józef Haller.

Muzeum Niepodległości w Warszawie,
nr inw. E14668

72. Czesław Makowski,
Józef Haller.

Muzeum Niepodległości w Warszawie,
nr inw. E14151

73. Kazimierz Chodziński,
Plakieta Józef Haller
pułkownik Legionów Polskich.

Muzeum Niepodległości w Warszawie,
nr inw. E14666

74. Kazimierz Chodziński,
Plakieta Józef Haller.

Muzeum Muzeum Niepodległości w Warszawie,
nr inw. E14667

75. Antoni Madeyski,
Medal Jenerał Józef Haller.

Muzeum Muzeum Niepodległości w Warszawie,
nr inw. E13567

76. „Hallerówka” – dom we Władysławowie, w którym Józef Haller mieszkał podczas swoich pobytów na Pomorzu w okresie międzywojennym. Obecnie mieści się tutaj Muzeum Hallera.

Fot. Andrzej Kotecki

77. Pomnik Józefa Hallera we Władysławowie

Fot. Andrzej Kotecki

LISTA OBIEKTÓW

1. Pułkownik Haller, 1915-1916, druk, karton, 14,5 x 9 cm, Muzeum Niepodległości, nr inw. P-4801
2. Jerzy Kossak, Tryptyk *Bitwa pod Rafajłową, Kontratak Polaków*, 1936, olej, płótno, 75,5 x 151 cm, Muzeum Wojska w Białymstoku, nr inw. MWB/4071/1
3. Jerzy Kossak, Tryptyk *Bitwa pod Rafajłową, Most powalce*, 1937, olej, płótno, Muzeum Wojska w Białymstoku, nr inw. MWB/4071/3
4. Stanisław Bagieński, *Bitwa pod Kaniowem*, 1923, olej, płótno, 100 x 150 cm, Muzeum Wojska Polskiego, nr inw. MWP 4155
5. Olga Haller, ok. 1900, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Zbiory Marka Orłowskiego
6. Henryk Haller, ok. 1870, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52
7. Dworek rodzinny Hallerów w Jurczycach, 1900, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 54-03
8. Dzieci Olgi i Hallerów: August, Edmund, Józef, Cezary, Anna, Karol, ok. 1880, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 53-02
9. Olga, August, Józef, Edmund, Anna, Ewa Hallerowie na polowaniu, ok. 1910, papier, fotografia, 12 x 16 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 53-12
10. Portret porucznika artylerii Józefa Hallera, 1894, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 42-09
11. Dworek w Jurczycach, 1905, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 54-04
12. Kraków 1912-1914, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Narodowa Fundacja im. Romana Dmowskiego
13. Józef Haller na Wołyniu w towarzystwie adiutanta ppor. Teodora Chmielewskiego, 1916, papier, fotografia, 12 x 16 cm, Zbiory Wiesława Słupczyńskiego

14. Kawaleria II Brygady Legionów na Wołyniu, 1916, papier, fotografia, 10 x 15 cm, Zbiory Teodora Chmielowskiego
15. Józef Haller na Mszy Świętej 3. pułku piechoty Legionów, 1916, papier, fotografia, 10 x 18 cm, Centralna Biblioteka Wojskowa, nr inw. FD 4710-4755
16. Portret Mariana Żegoty-Januszajtisa, ok. 1914, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego
17. Odznaka II Brygady Legionów, mosiądz, 4,5 X 3,2 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. E6069
18. Sztab II Brygady Legionów, 1916, papier, fotografia, 13 x 9 cm, Zbiory Wiesława Skupińskiego
19. Płk. Józef Haller na froncie, 1916, papier, fotografia, 12 x 18 cm, Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego
20. Uroczysty wjazd Legionów Polskich do Warszawy, 1916, papier, fotografia, 10 x 18 cm, Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego
21. Plan Bitwy pod Kaniowem
22. Wręczenie gen. Józefowi Hallerowi nominacji na Naczelnego-Wodza Wojska Polskiego w Paryżu, 1918, papier, fotografia, 19 x 25 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. F-8535
23. Władysław Benda, *Śladami Ojców Naszych w Szeregach Armii Polskiej za Ojczyznę i Wolność, 1917-1920*, papier, litografia, 91,6 x 80,6 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. Pl.2044
24. Gen. Józef Haller obejmuje dowództwo nad Armią Polską i przyjmuje przysięgę 1. Pułku Strzelców Polskich, Nancy, 1918, papier, fotografia, 12 x 18 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52-08
25. Zaprzysiężenie 1. Pułku Strzelców Polskich, Nancy, 1918, papier, fotografia, 12 x 18 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-41
26. Zaprzysiężenie 1. Pułku Strzelców Polskich, Nancy 1918, papier, fotografia, 12 x 18 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52-07
27. Gen. Józef Haller w towarzystwie generałów francuskich, Nancy, 1918, Zaprzysiężenie 1. Pułku Strzelców Polskich, 1918, papier, fotografia, 12 x 18 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr in. AH 52-26
28. Medal upamiętniający utworzenie Armii Polskiej we Francji, 1985, tombak patynowany, śr. 7 cm, Centralna Biblioteka Wojskowa, nr in. M-246
29. Zdjęcie Józefa Hallera z dedykacją dla Romana Dmowskiego, 1916, papier, fotografia, 18 x 12 cm, Narodowa Fundacja im. Romana Dmowskiego
30. Portret gen. Józefa Hallera, 1919, papier, fotografia, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH-42-01
31. Hołd Francji, 1910, papier, druk, „Tygodnik Ilustrowany” 1919, nr 19, s. 1
32. Portret gen. Józefa Hallera, 1919, papier, fotografia, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH-42-10
33. Przyjazd gen. Hallera do Warszawy, 1919, papier, fotografia, 9 x 12 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. WŁ XLIX-1. Zbiór Wincentego Łepkowskiego
34. Przyjazd gen. Hallera do Warszawy, 1919, papier, fotografia, 9 x 12 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. WŁ XLIX-2. Zbiór Wincentego Łepkowskiego

35. Pierwsze oddziały Armii „Błękitnej” na placu Saskim, 1919, papier, fotografia, 9 x 12 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. WŁ XLIX-3. Zbiór Wincentego Łepkowskiego
36. Gen. Józef Haller żegna Poznańczyków, 1919, papier, fotografia, 9 x 12 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. WŁ XLIX-3. Zbiór Wincentego Łepkowskiego
37. Msza polowa na placu Saskim, 1919, papier, fotografia, 9 x 12 cm, Biblioteka Narodowa, nr inw. F.122555
38. Gen. Józef Haller w otoczeniu oficerów koło Nasielska, 1920, fotografia, papier, 10,8 x 15,2 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. F-9476
39. *Wskrzeszenie Polski*, 1914, papier, druk, 10 x 15 cm, Centralna Biblioteka Wojskowa, nr inw. P-5831
40. Gen. Józef Haller na plaży w towarzystwie kaszubskiego rybaka, papier, druk, fot. B. Gołogowski, *Rewja* 1920, nr. 16
41. Henryk Uziębło, Akt Zaślubin Polski z Morzem, 1920, papier, druk, „Tygodnik ilustrowany” 1920, nr 24, s. 106
42. Stanisław Bagieński, *Ludność Torunia entuzjastycznie wita gen. Józefa Hallera*, 1920, papier, druk, „Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 24, s. 105
43. Henryk Uziębło, *Jenerał Józef Haller w imieniu Rzeczpospolitej dokonuje aktu zaślubin morza*, 1920, druk, papier, „Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 24, s. 471
44. Wojciech Kossak, *Zaślubiny Polski z morzem* 10 lutego 1920 roku, druk barwny, papier, 9,8 x 14,8 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. P-2495
45. Zaślubiny Polski z morzem, Puck – 10 lutego 1920 roku, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Fundacja im. Romana Dmowskiego
46. Defilada jednostek Armii ochotniczej przed wyruszeniem na front, 1920, fotografia, papier, 12 x 18 cm, Centralne Archiwum Wojskowe, nr inw. CAW-25/579
47. Sztab Armii Ochotniczej w auli Politechniki Warszawskiej, 1920, fotografia, papier, 22,4 x 29,3 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. F-9022
48. „Ochotnik” 1920, nr 10, druk, papier, s. 1
49. Zygmunt Kamiński, *Do broni*, 1920, litografia, papier, 138 x 111 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. Pl.2051
50. Gen. Józef Haller pod Okuniewem, 1920, fotografia, papier, 12 x 18 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. 29/2280/23 Zbiór Tadeusza Rudnickiego
51. Wacław Syriusz – Wolski, Gen. Józef Haller na linii frontu, 1920, druk, papier, „Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 34, s. 643
52. Wacław Syriusz-Wolski, Gen. Józef Haller odznacza sierż. Gęsiorowskiego, 1920, druk papier, „Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 34, s. 675
53. Stanisław Sawiczewski, *Wstęp do wojska. Broń Ojczyzny*, 1920, litografia, papier, 108,4 x 81,7 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. Pl.2057
54. Władysław Brech, *Polonia*, kopia obrazu Stanisława Bagieńskiego, olej, płótno, 138 x 111 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. M.456
55. Gen. Józef Haller, ok. 1920, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-10

56. Gen. Józef Haller na saniach, 1918-1919, fotografia, papier, 12 x 9 cm, , Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. 22/2280/27 Zbiór Tadeusza Rudnickiego
57. Gen. Józef Haller z oficerami, lata 20 XX w., fotografia, papier, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-29
58. Uroczystość ofiarowania gen. Józefowi Hallerowi domu, 1923, fotografia, papier, 12 x 10 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 52-18
59. Gen. Józef Haller w otoczeniu kombatantów w Czeladzi, 1932, fotografia, papier, 12 x 18 cm, Fundacja Narodowa im. Romana Dmowskiego
60. Gen. Józef Haller podczas wizyty w USA, 1940, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Zbiory prywatne
61. Gen. Józef Haller z Zygmuntem Hallerem w Ameryce Północnej, 1934, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-38
62. Gen. Józef Haller z siostrą Anną w Londynie, 1955, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-17
63. Sypialnia w domu Hallerów w Londynie, ok. 1950, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 42-15
64. Gen. Józef Haller w ogrodzie w Londynie, 1955, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 42-17A
65. Gen. Józef Haller z siostrą Anną w Londynie, lata 50 XX w., fotografia, papier, 10 x 12 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-23
66. Gen. Józef Haller w Londynie, lata 50 XX w., fotografia, papier, 12 x 9 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, nr inw. AH 51-09
67. Testament gen. Józefa Hallera, fotografia, papier, 12 x 9 cm, Andrzej Kotecki
68. Grób gen. Józefa Hallera w kościele św. Agnieszki w Krakowie, 1993, fotografia, papier, 12 x 9 cm, fot. Jan Engelgard
69. Grób gen. Józefa Hallera w kościele św. Agnieszki w Krakowie, 1993, fotografia, papier, 12 x 9 cm, fot. Jan Engelgard
70. Odznaka *Miecze Hallerowskie*, ok. 1920, mosiądz, srebro, 3,1 x 4,1 cm, własność prywatna
71. Czesław Makowski, Medalion Józef Haller, 1919, brąz, śr. 15, cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. E14668
72. Czesław Makowski, *Józef Haller*, 1919, tektura patynowana, śr. 15,2 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. E14151
73. Kazimierz Chodziński, Plakieta *Józef Haller* pułkownik Legionów Polskich, 1915, brąz, 17 x 13 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. E14666
74. Kazimierz Chodziński, Plakieta *Józef Haller*, 1916, brąz, 19 x 13 cm, Muzeum Muzeum Niepodległości w Warszawie, nr inw. E14667
75. Antoni Madeyski, *Medal Jenerał Józef Haller*, srebro, śr. 4,7 cm, Muzeum Niepodległości w Warszawie nr inw. E13567
76. „Hallerówka” – dom we Władysławowie, w którym Józef Haller mieszkał podczas swoich pobytów na Pomorzu w okresie międzywojennym. Obecnie mieści się tutaj Muzeum Hallera, fot. Andrzej Kotecki
77. Pomnik Józefa Hallera we Władysławowie, fot. Andrzej Kotecki

BIBLIOGRAFIA

- Aksamit Stefan, *General Józef Haller. Zarys biografii politycznej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1989.
- Bezak Paweł, *Epopėja legionowa*, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2015.
- *Czyn zbrojny wychodźstwa polskiego w Ameryce. Zbiór dokumentów i materiałów historycznych*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce, New York, Chicago 1957.
- Czekaj-Wiśniewska Beata (red). *Generał broni Józef Haller w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej*, Centralna Biblioteka Wojskowa, Warszawa 2012.
- Drozdowski Marian Marek, *Refleksje o roli gen Józefa Hallera w dziejach Polski*, „Zeszyty Puckie”, 2018, nr 17, s. 80-95.
- Dominik-Stawicka Donata, *Błękitny mundur, czyli Drogi do Wolności* [powieść historyczna], Księgarnia i Wydawnictwo Skrzat, Kraków 2018.
- Duda Daniel, Kowalewski Zbigniew (red), *Pierścień Hallera*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Morskiej, Gdynia 1998.
- Duda Daniel, *Puckie zaślubiny z Bałtykiem*, Wydawnictwo BP, Gdynia 2016.
- Engelgard Jan et All (red), *Twórcy Polski niepodległej*, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2008.
- Engelgard Jan (opracowanie redakcyjne), *Powrót Polski na mapę. Traktat wersalski 1919. Informator wystawy*, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2009.
- Engelgard Jan (red), *Generał Józef Haller. Patriota, żołnierz, wychowawca młodzieży, społecznik*, Wydawnictwo Myśl Polska, Warszawa 2014.
- Gąsiorowski Waclaw, *Historia Armii Polskiej we Francji/ Histoire de l'Armée Polonaise en France. [T. 2], 1915-1916*, Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce - Placówka w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1939.

- Giętkowski Mirosław, Nadolski Łukasz (red), *Błękitna Armia generała Józefa Hallera. Zbiór studiów*, Muzeum Wojsk Lądowych, Bydgoszcz 2018.
- Gołębiewski Grzegorz, *Związki gen. Józefa Hallera i Hallerczyków z Płockiem w latach 1917-1924*, Książnica im. Władysława Broniewskiego, Płock 2018.
- Haller Józef, [Zapiski, notatki, raporty z działalności, materiały do ćwiczeń aplikacyjnych Józefa Hallera], Rękopis w Bibliotece Narodowej.
- Haller Józef, *Pamiętniki. Z wyborem dokumentów i zdjęć*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2014.
- Kaczmarski Krzysztof et All, *Generał Józef Haller 1873-1960*, IPN, Warszawa 2017.
- Kopka Bogusław, Tarczyński Jan (red), *„Błękitna Armia” i jej gen. Józef Haller*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2017.
- Krajewski Wojciech et All, *Błękitna Armia. Dla ciebie Polsko i dla Twojej chwały*, Muzeum Wojska Polskiego, Warszawa 2017.
- Kubisz Bogusław, *Błękitna Armia. Z ziemi francuskiej do Polski*, „Mówią Wieki”, 2018, nr 8, s. 77-79.
- Ligocki Edward, *Nowa legenda* [opowiadanie], Biblioteka Polska, Warszawa 1921.
- Ligocki Edward, *O Józefie Hallerze. Życie i czyny na tle współczesności dziejowej*, Komitet Obywatelski Obrony Państwa, Warszawa 1923.
- Modelski Izydor, *Józef Haller w walce o Polskę Niepodległą i Zjednoczoną*, Drukarnia Robotnicza, Toruń 1936.
- Mroczkowski Jerzy, *Błękitna Armia. Ku chwale Amerykanów i Polaków walczących o wolność i niepodległość Polski*, Panorama Publishing, Chicago 1997.
- Orłowski Marek, *Generał Józef Haller 1873-1960*, Wydawnictwo ARCANA, Kraków 2007.
- Orłowski Marek, *Dramat hallerczyków w Górnej Grupie (1920-1922)*, „Rocznik Grudziądzki”, t. 17: 2007, s. 93-101.
- Orłowski Marek, *Oficerowie francuscy w Armii Polskiej gen. Józefa Hallera*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” [Warszawa], t. 9:2008, nr 4, s. 25-46.
- Radziwiłłowicz Dariusz, *Błękitna armia. W 80 rocznicę utworzenia*, Departament Społeczno-Wychowawczy MON, Wydawnictwo EGROS, Warszawa 1997.
- Radziwiłłowicz Dariusz, Zakrzewski Paweł, *Francusko-polskie tradycje orężne. W 100 rocznicę utworzenia Błękitnej Armii*, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2017.
- Radziwiłłowicz Dariusz, *Armia Polska we Francji. Organizacja, wyszkolenie, walki (1917-1919)*, „Kwartalnik Bellona. Pismo naukowe”, rocznik 11: 2017, nr 2, a. 107-131.
- Rewolińska Magdalena, *Z dziejów Hallerówki*, Nadmorski Park Krajobrazowy, Władysławowo 1997.
- Skarżyński Wincenty, *Armia Polska we Francji w świetle faktów* [pamiętnik], Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, Warszawa 2017.

- Skoczek Tadeusz, Engelgard Jan (wprowadzenie, redakcja, wybór ikonografii), *Droga do Niepodległości 1919-1921. Album*, Związek Powiatów Polskich, Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, Muzeum Niepodległości, Proszówki – Warszawa 2018.
- Skoczek Tadeusz, Engelgard Jan (wprowadzenie, redakcja, wybór ikonografii), *Polonia Restituta*, t. 1: 1914-1918, t. 2: 1919-1921, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2018.
- Skonka Czesław, *Śladami generała Hallera. W 75 lecie zaślubin Polski z morzem*, Stowarzyszenie Miłośników Tradycji Mazurka Dąbrowskiego, Gdańsk 1995.
- Skonka Czesław, *Na szlakach Błękitnego Generała. W 80-lecie przybycia Błękitnej Armii z Francji do Polski (1919-1999) i zaślubin Polski z morzem (1920-2000)*, Stowarzyszenie Miłośników Tradycji Mazurka Dąbrowskiego, Gdańsk 2000.
- Sierociński Józef (zebrał i opracował), *Armia Polska we Francji. Dzieje wojsk generała Hallera na obczyźnie*, Warszawa 1929.
- Syski Aleksander, *Generał broni Józef Haller. Opowiadanie historyczne*, Związek Narodowy Polski w USA, Chicago 1940.
- Trawiński Witold Hilary, *Odyseja polskiej Armii Błękitnej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989.
- Tarczyński Jan, Juliusz S. Tym (redakcja naukowa), *Błękitna Armia i jej dowódca generał Józef Haller w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, CBW, Warszawa 2017.
- Tarnowski Sas, Rosanond Stanisław, *Hallerczycy*, Wyd. Marian Tarnowski, Sandomierz – Klimontów 2017.
- Turzyma Prus Antoni, *Po traktacie brzeskim. Wyprawa brygadiera Hallera*, Zienkiewicz-Chęciński, Lwów 1919.
- *W kręgu Józefa Hallera* [materiały z konferencji naukowej], Muzeum Niepodległości- Muzeum Ziemi Mińskiej, Warszawa 2010.

Tadeusz Skoczek

SPIS TREŚCI

- s. 9   Tadeusz Skoczek
Sto na sto
- s. 15   Jan Engelgard
Józef Haller - w cieniu wielkiej legendy
- s. 24-75   Obiekty wykorzystane na wystawie
- s. 76   Lista obiektów
- s. 80   Bibliografia
Tadeusz Skoczek

Promocja
Justyna Wyszynska

Redakcja techniczna
Ewelina Pilawa-Soroka

Projekt graficzny
Natalia Roszkowska

ISBN 978-83-66640-10-8

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości
(Identyfikator wydawnictwa naukowego 42 700)
Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej
ul. Skazańców 25; 01-532 Warszawa
historia@muzeumniepodleglosci.art.pl

DTP oraz druk
WPK Piotr Walewski

Nakład 200 egz.

Organizatorzy

Patronat medialny

Myśl Polska

artinfo.pl

HISTORIA
.ORG.PL

TVP
HISTORIA

MÓWIA
WIEKI

STOLICA

Partnerzy

ldiuna

Muzeum Niepodległości w Warszawie jest jednostką organizacyjną Samorządu Województwa Mazowieckiego